

РОЗДІЛ IV. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК 378.018.8:373.3.011.3-051]:316.77-047.22-048.78](045)

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2024-2-06>

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ, СТРУКТУРА ТА УМОВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Байдюк Л. М.

викладач кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

вул. Садова, 2, Умань, Черкаська область, Україна

orcid.org/0000-0002-0341-3797

lubovsoroka17@gmail.com

Ключові слова: педагогічне спілкування, комунікативна компетентність, суб'єктно-змістова структура, особистісно-діяльнісний підхід, міжособистісний діалог.

Сучасне життя вимагає від закладів вищої освіти підготовки висококваліфікованих фахівців, які не лише вміють працювати і якісно виконувати свої професійні обов'язки, але й володіють додатковими здібностями, однією з яких є комунікація. Відповідно, комунікативна компетентність має найбільше значення для особистісної реалізації та розвитку людини з перших її кроків у системі освіти, її активної громадянської позиції, соціальної інтеграції та працевлаштування.

У процесі здобуття початкової освіти учні розвивають комунікативну компетентність, яка набуває певних характеристик. У Державному стандарті початкової освіти комунікативна компетентність визначається як здатність особистості застосовувати свої знання мови, взаємодіяти з безпосереднім оточенням та віддаленими людьми, а також подіями, розвивати навички колективної роботи та виконувати різні соціальні ролі в конкретних комунікативних ситуаціях. З цієї точки зору комунікативна компетентність містить три складові: мовну, мовленнєву і соціокультурну, а також має першопочаткову мету – формування культури усного та писемного мовлення як засобу вільного спілкування і самовираження.

У статті визначено місце комунікативної компетентності особистості серед ключових компетентностей, формування яких залежить від обов'язкових результатів навчання, представлено психологічне підґрунтя розвитку комунікативної компетентності особистості, проаналізовано різні наукові погляди на структуру комунікативної компетентності майбутніх учителів, зокрема початкової школи, акцентовано увагу на особливу роль педагогічного спілкування як важливої складової частини комунікативної компетентності, а також визначено умови її сталого вдосконалення у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів. Робота дає змогу перейти до визначення поняття готовності майбутніх учителів початкової школи до формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання англійської мови та визначити її критерії, показники та рівні для подальшого експериментального дослідження.

THEORETICAL BASIS, STRUCTURE AND CONDITIONS FOR IMPROVING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS' COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Baidiuk L. M.

*Lecturer at the Department of Professional Methods and Innovative Technologies in Primary School
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
Sadova str., 2, Uman, Cherkasy region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0341-3797
lubovsoroka17@gmail.com*

Key words: *pedagogical communication, communicative competence, subjective and content structure, personal and activity approach, interpersonal dialogue.*

Modern life requires higher education institutions to train highly qualified specialists who are able not only to work and perform their professional duties efficiently, but also have additional abilities, one of which is communication. Accordingly, communication competence is of the utmost importance for personal fulfillment and development of a person from the first steps in the education system, his or her active citizenship, social integration and employment.

It should be noted that in the process of obtaining primary education, students develop communicative competence, which acquires certain characteristics. The State Standard of Primary Education defines communicative competence as the ability of a person to apply their knowledge of the language, interact with the immediate environment and distant people and events, develop teamwork skills and master various social roles in specific communication situations. From this point of view, communicative competence includes three components: language, speech and socio-cultural, and has the primary goal of forming a culture of oral and written communication as a means of free communication and self-expression.

The conditions for improving the communicative competence of a person in the context of the socio-cultural environment are determined by the awareness of the peculiarity of communication in a foreign and native language, their different impact on the development of a person, including the improvement of his or her communicative competence and reflection.

The article defines the place of communicative competence among the key competences, the formation of which is determined by the mandatory learning outcomes, presents the psychological basis for the development of communicative competence, analyzes different scientific views on the structure of communicative competence of future teachers, including primary school teachers, emphasizes the special role of pedagogical communication as an important component of communicative competence and determines the conditions for its sustainable improvement in the process of teaching English. The work carried out makes it possible to move on to defining the concept of future primary school teachers' readiness to form junior pupils' communicative competence in the process of teaching English and to determine its criteria, indicators and levels for further experimental research.

Постановка проблеми. Важливою тенденцією у професійній освіті майбутнього вчителя початкових класів є іншомовна підготовка як один з напрямів розвитку професійної компетентності, що регламентовано Галузевими стандартами вищої освіти. Соціальний запит на вчителя, готового до навчання іноземних мов молодших

школярів, потреби освітньої практики обумовлюють формування цієї складової частини в процесі професійної підготовки у вищому педагогічному навчальному закладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні питання формування готовності майбутніх учителів до певних видів педаго-

гічної діяльності стали предметом дослідження А. Капської, Л. Кондрашової, А. Ліненко, В. Семиченко, І. Середи, Т. Тихонової та інших вчених.

У роботах Г. Богіна, Л. Божович, Л. Вигоцького, Ю. Жукова, І. Зімної, А. Маркової, Д. Равена, Н. Хомського, А. Хуторського, С. Шишова розглядалися загальні питання формування комунікативної компетентності у зарубіжному досвіді. Ця проблема знайшла відображення і в працях українських авторів, зокрема С. Абрамович, Л. Варзацької, М. Вашуленка, С. Дорошенко.

Мета статті полягає у визначенні теоретичного підґрунтя, структури та умов вдосконалення комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. У Державному стандарті початкової освіти комунікативно співвіднесені компетентності посідають чільне місце серед ключових компетентностей, формування яких визначається обов'язковими результатами навчання. Зокрема, йдеться про такі компетентності [3, п. 7]:

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною (за відмінністю від державної) та іноземними мовами;
- математична компетентність;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання протягом життя;
- громадянські та соціальні компетентності;
- культурна компетентність;
- підприємливість та фінансова грамотність.

Прагнення Європейського Союзу стати «найбільш конкурентоспроможною та динамічною економікою світу, заснованою на знаннях, здатною до сталого економічного зростання з більшою кількістю і якістю робочих місць та більшою соціальною згуртованістю» [9, с. 4], і європейський поступ України демонструють важливість розвитку системи зовнішньо і внутрішньо моти-

вованих поглядів та цінностей, необхідних для сталого розвитку людини, інституцій, суспільства і людства загалом. Таким чином, життєва необхідність розвитку означеної системи, зокрема зовнішньо та внутрішньо мотивованих чинників, визначає особливості методології дослідження комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкової школи загалом та вихідного стану їхньої готовності до формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання англійської мови зокрема. Структуру системи зовнішньо і внутрішньо мотивованих поглядів та цінностей в контексті сталого розвитку особистості подано у табл. 1.

Проаналізувавши та узагальнивши визначення комунікативної компетентності, сформульовані низкою дослідників [2; 8; 11, с. 143–153], доходимо висновку, що сутність комунікативної компетентності в контексті нашого дослідження постає в індивідуальному поєднанні знання, умінь та досвіду, що ґрунтується на соціальній взаємодії та пізнанні, яке забезпечує конструктивну взаємодію з іншими людьми в міжособистісній системі, сприяючи формуванню системи зовнішньо і внутрішньо мотивованих поглядів та цінностей. Суб'єктно-змістову структуру комунікативної компетентності з цієї точки зору можна представити таким чином (табл. 2).

В контексті суб'єктно-змістової структури комунікативної компетентності варто розглянути й компоненти, які входять до її складу. Іншомовна комунікативна компетентність є складним утворенням, що включає різні складові частини (субкомпетентності). Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених вивченню іншомовної комунікативної компетентності, спостерігається відмінність у поглядах не лише на кількість, але й на зміст її компонентів. Так, традиційно до складу комунікативної компетентності входять вміння й навички, пов'язані з основними видами мовленнєвої діяльності [7]:

- компетентність в аудіюванні (лексична, граматична, розрізнення звуків);
- компетентність у читанні (лексична, граматична, розрізнення графічних знаків);

Таблиця 1

Структура системи зовнішньо і внутрішньо мотивованих поглядів та цінностей в контексті сталого розвитку особистості

Зовнішні чинники	Синтез	Внутрішні чинники
Свідомість	Відповідність	Несвідомість
Навчання		Набуття
Іноземна мова		Рідна мова
Системність		Несистемність
Від абстрактного до конкретного	Синтез	Від конкретного до абстрактного
Узагальнення думок		Узагальнення речей

Таблиця 2

Суб'єктно-змістова структура комунікативної компетентності

Зовнішні чинники ↔ внутрішні чинники			
Об'єктивне ↔ суб'єктивне	Навички й досвід соціальної взаємодії	Комунікативна компетентність	Пізнавальні здібності та досвід пізнання
	Оволодіння конструктивними стратегіями і техніками соціальної взаємодії та їх використання в реальному житті		Оволодіння конструктивними стратегіями і техніками пізнання та їх використання в реальному житті
	Можливості отримання соціального досвіду (пізнання та досвід соціальної взаємодії) в соціокультурному середовищі		

– компетентність у говорінні (лексична, граматична, фонетична);

– компетентність у письмі (лексична, граматична, орфографічна).

За Л. Бахманом, «комунікативне мовне вміння» (communicative language activity), що є аналогом поняття «комунікативна компетентність», містить такі ключові структурні компоненти – компетентності [6, с. 25]:

– мовна/лінгвістична (можливість здійснення висловлювань іноземною мовою лише на основі засвоєних знань, розуміння мови як системи);

– дискурсивна (зв'язаність, логічність, організація мовлення – coherence, cohesion, pattern);

– прагматична (вміння реалізовувати комунікативний намір та передавати його зміст відповідно до соціального контексту);

– розмовна (вміння говорити без напруги, в природному темпі, без затяжних пауз для пошуку мовних форм);

– соціолінгвістична (вміння вибирати мовні форми та структури);

– стратегічна (вміння використовувати комунікативні стратегії для компенсації відсутніх знань в умовах реального мовного спілкування);

– мовно-мисленева (готовність до створення комунікативного змісту в результаті мовно-мисленевої діяльності).

Ми вважаємо, що комунікативна компетентність вчителя є вирішальним аспектом ефективного викладання в навчальній аудиторії, що передбачає здатність не лише доречно й ефективно використовувати мову в різних соціальних і культурних контекстах, але й передавати інформацію, сприяти взаєморозумінню та створювати позитивне й зацікавлене освітнє середовище.

Задля сприяння підвищенню рівня комунікативної компетентності особистості необхідно надавати здобувачам освіти різноманітні можливості для конструювання власної комунікативної компетентності (досвіду соціальної взаємодії та пізнавальної діяльності) через взаємодію з однолітками та вчителями, вчити розвивати систему зовнішніх та внутрішніх поглядів та цінностей, досягати своїх особистих цілей та враховувати інтереси й потреби інших учасників комунікації (у тому числі, в процесі навчання) [4; 11]. Детальніша інформація про умови вдосконалення комунікативної компетентності особистості представлена в табл. 3.

Зрештою, варто визначити вихідні критерії та показники, які характеризують комунікативну компетентність будь-якої особистості, необхідні для розуміння напрямів та специфіки вдосконалення комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи в розрізі їхньої про-

Таблиця 3

Умови вдосконалення комунікативної компетентності особистості

Продуктивне освітнє середовище		
Зовнішні чинники		Внутрішні чинники
Можливості для отримання досвіду соціальної взаємодії		Можливості для отримання досвіду пізнавальної діяльності
Оволодіння конструктивними стратегіями і техніками соціальної взаємодії та їх використання в реальному житті		Оволодіння конструктивними стратегіями і техніками пізнання та їх використання в реальному житті
<i>Міжособистісний діалог</i>	<i>Діалог в освітньому середовищі</i>	<i>Внутрішній діалог особистості</i>
Встановлення соціальних цілей, планування та організація соціальної взаємодії	Визначення спільних цілей, планування та організація освітньої співпраці	Встановлення особистих цілей, особистісне планування та організація власної діяльності
Прийняття соціальних рішень	Прийняття спільних рішень	Прийняття індивідуальних рішень
Зовнішнє оцінювання	Взаємне оцінювання та самооцінювання	Самооцінювання

Критерії і показники комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи

Критерії	Показники
Соціальний досвід особистості в розмовній англійській мові (General English)	Досвід соціальної взаємодії в розмовній англійській мові (знання, навички та компетентності)
	Досвід пізнання (знання, навички, уявлення та переконання)
Соціальний досвід особистості в англійській мові професійного спрямування (Professional Language)	Досвід соціальної взаємодії в професійному спілкуванні англійською мовою (знання, навички та компетентності)
	Досвід пізнання (знання, навички, уявлення та переконання)
Соціальний досвід особистості в науковій англійській мові (English for Academic Purposes)	Досвід соціальної взаємодії у використанні наукової англійської мови (знання, навички та компетентності)
	Досвід пізнання (знання, навички, уявлення та переконання)

фесійної підготовки. Спираючись на результати окремих досліджень та вимоги Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти [1; 5; 9; 10], узагальнено подамо їх у табл. 4.

Систему конструктів категорії «показники комунікативної компетентності», представлену у табл. 4, на засадах методології нашого дослідження можна представити таким чином:

– соціальна взаємодія означає, що майбутні вчителі [10, с. 15] беруть участь у діяльності, обмінюються ідеями з іншими здобувачами освіти, співпрацюють з ними, аналізують проблему, ведуть діалог і шукають інструменти для її вирішення разом з іншими учасниками комунікації;

– пізнавальна активність спостерігається тоді, коли майбутні вчителі [11, с. 39] регулюють свій освітній процес, встановлюють власні освітні цілі, беруть на себе відповідальність за своє навчання, працюють самостійно, оцінюють власне навчання та продовжують вдосконалювати свої знання і навички.

Висновки. Отже, майбутній учитель повинен володіти здатністю реалізовувати власні комунікативні можливості на особливому рівні. Зосередившись на особливостях комунікативних нави-

чок, які використовуються під час уроку, вчителі зможуть практикувати і контролювати використання своїх комунікативних навичок для досягнення більш ефективного рівня викладання під час проведення уроку. Зокрема, на особливу увагу заслуговують, на нашу думку, такі особливості комунікативних навичок, як вміння привертати увагу учнів, давати вказівки, працювати з помилками, пояснювати, використовувати мову вчителя та навички невербальної комунікації.

У контексті усвідомлення умов розвитку комунікативної компетентності вчителів важливо розуміти, що він відбувається у процесі соціалізації, незалежно від того, чи вона є спонтанною під впливом самого життя в конкретному соціальному контексті або цілеспрямованою, зумовленою освітніми контекстами як сегментами цілеспрямованої соціалізації. Освітній процес не сприяє спонтанній соціалізації на комунікативному рівні, проте впливає на формування більш ефективної педагогічної взаємодії. З огляду на означене необхідно розвивати комунікативні навички вчителів як на рівні професійної підготовки у ЗВО, так і в процесі неперервного професійного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ашиток Л. Комунікативна компетентність педагога: структура, етапи формування. *Молодь і ринок*. 2015. № 6. С. 10–13.
2. Голуб Н. Комунікативна компетентність учнів загальноосвітньої середньої школи: структурні компоненти. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2011. № 58. С. 220–224.
3. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.12.2023).
4. Кравченко-Дзондза О. Модель формування комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкових класів у процесі професійної підготовки. *Людинознавчі студії. Серія: Педагогіка*. 2015. № 31. С. 177–186.
5. Куріпка Т., Бондаренко А. Ключові компоненти професійної компетентності вчителя. *Управління школою*. 2014. № 19. С. 427–429.
6. Павленко О. Сутність, структура та зміст іншомовної комунікативної компетенції. *Педагогічні науки*. 2021. № 77. С. 23–27.
7. Чеботарьова І. Комунікативна компетентність: теоретичний аспект. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. № 36. С. 205–215.

8. Черезова І. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2014. № 1 (1). С. 103–107.
9. Council of Europe (2001). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Cambridge University Press. URL: http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/CADRE_EN.asp (дата звернення: 02.12.2023).
10. Maslo E. (2007). Transformative Learning Space for Life-Long Foreign Languages Learning. International Nordic-Baltic Region Conference of FIPLV Innovations in Language Teaching and Learning in the Multicultural Context (pp. 38–46). Riga, Latvia.
11. Zaščerinska, J. (2008). Defining Communication Competence. Proceedings of the 1st International Conference on Engineering and Business Education at the European Centre for Engineering and Business Education of the Hochschule Wismar, University of Technology, Business and Design, the 14th–17th September 2008 Wismar, Germany.

REFERENCES

1. Ashytok L. (2015) Komunikatyvna kompetentnist pedahoha: struktura, etapy formuvannia [Teacher's communicative competence: structure, stages of formation]. *Molod i rynok*. Vol. 6. P. 10–13.
2. Holub N. (2011) Komunikatyvna kompetentnist uchniv zahalnoosvitnoi serednoi shkoly: strukturni komponenty [Communicative competence of secondary school students: structural components]. *Zbirnyk naukovykh prats "Pedahohichni nauky"*. Vol. 58. P. 220–224.
3. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 17.12.2023).
4. Kravchenko-Dzondza O. (2015) Model formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnix vchyteliv pochatkovykh klasiv u protsesi profesiinoї pidhotovky [The model of formation of future primary school teachers' communicative competence in the process of professional training]. *Liudynoznavchi studii. Serii: Pedahohika*. Vol. 31. P. 177–186.
5. Kuripka T., Bondarenko A. (2014) Kliuchovi komponenty profesiinoї kompetentnosti vchytelia [Key components of teacher's professional competence]. *Upravlinnia shkoloiu*. Vol. 19. P. 427–429.
6. Pavlenko O. (2021) Sutnist, struktura ta zmist inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii [The essence, structure and content of foreign language communicative competence]. *Pedahohichni nauky*. Vol. 77. P. 23–27.
7. Chebotarova I. (2014) Komunikatyvna kompetentnist: teoretychnyi aspekt [Communicative competence: theoretical aspect]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky*. Vol. 36. P. 205–215.
8. Cherezova I. (2014) Komunikatyvna kompetentnist yak intehralna yakist osobystosti [Communicative competence as an integral quality of a personality]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky*. Vol. 1(1). P. 103–107.
9. Council of Europe (2001). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Cambridge University Press. URL: http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/CADRE_EN.asp (дата звернення: 02.12.2023).
10. Maslo E. (2007). Transformative Learning Space for Life-Long Foreign Languages Learning. International Nordic-Baltic Region Conference of FIPLV Innovations in Language Teaching and Learning in the Multicultural Context (pp. 38–46). Riga, Latvia.
11. Zaščerinska, J. (2008). Defining Communication Competence. Proceedings of the 1st International Conference on Engineering and Business Education at the European Centre for Engineering and Business Education of the Hochschule Wismar, University of Technology, Business and Design, the 14th–17th September 2008 Wismar, Germany.